

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
הפיקוח על הוראת ספרות

העשרה למורה * ספרות

להוראת "ביבר הזכוכית" של טנסי ויליאמס¹

אביבה קרינסקי, תיכון עירוני י"א, תל-אביב

במסגרת הנושא "אבות ובנים" עסקנו בין השאר ב"אבא גוריו" של בלזק וב"ביבר הזכוכית" של טנסי ויליאמס. בהקשר זה עלתה האפשרות להשוות בין דרכי עיצוב הסביבה החברתית בשני הז'אנרים, הדרמה הפסיכולוגית לעומת הרומן הריאליסטי. התלמידים התבקשו להשוות בין שתי היצירות מבחינת התכנים ומבחינת האמצעים.

בכל הקשור לתכנים העלו התלמידים קווים דומים בהתייחסותם של אבא גוריו ושל אמא אמנדה לילדיהם. בין היתר הועלו רעיונות כמו:

ההורים בשני המקרים מעוניינים באושר בניהם, אך נוקטים באמצעים פסולים כדי להשיגו; אמנדה מוצגת על ידי בנה, טום, כאשה תובענית, אגרסיבית. היא חונקת את בניה באהבתה, דורשת קורבנות וויתור על חלומות אישיים למען התחייבויות משפחתיות, מחנכת לתלות ולחוסר בגרות, מנסה להכתיב לבניה אורח חיים שאינו מתאים להם ומשמשת דוגמה רעה באישיותה הרומנטית וברקמת אשלייתה.

אבא גוריו מעניק לבנותיו כל מה שהן דורשות ממנו, מפנקן והופכן לתלויות בו. הוא אינו מחנכן לעצמאות, לבגרות ולנטילת אחריות אישית.

שניהם מקדישים את עצמם לבניהם. האהבה לבן הזוג שאיננו הופנתה לבנים. בהקריבם עצמם למען בניהם הם מחמיצים אפשרויות חיים אחרות ומבטלים את ה"אני" שלהם. ההורים מוצגים כדמויות מעונות וקדושות. אמנדה מוצגת כקדושה מעונה לכל אורך המחזה ואבא גוריו כ"ישו של האבהות". בשתי היצירות יש יסודות נוצריים של סבל ויסורים, ואולם באופן פרדוקסאלי יש באהבה כזאת משום אנוכיות.

התלמידים העלו גם את נושא החיים כאשלייה: אבא גוריו מתפכח רק לרגעים, ואמנדה חיה באשלייה קבועה. בשתי היצירות יש סיפור על עיוורון אנושי, המעורר מחשבה לגבי חשיבותה וערכה של האשלייה בחיי האדם. האשלייה מתגלה ככוח: האדם "מגן על עיניו" כדי להמשיך לחיות.

התלמידים עמדו גם על השונה בהצגת הדמויות.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית הפיקוח על הוראת ספרות

האב מוצג באופן חד צדדי יותר. דמותה של האם - מורכבת: היא הירוואית ובעלת כושר סבל במלחמתה במערכות החיים ובבדידות מזהרת, ומגלה מידה מרובה יותר של מעשיות בחיי היום-יום מאשר בניה, גם אם היא מופעלת יותר מאשר פועלת ושוקעת באשליות.

בלזק כ"אבי הריאליזם" מבליט יותר את השפעת התקופה והמקום על האדם. ביצירתו הפסיכולוגיה מותנית בסוציולוגיה, גם אם הוא חותר לצידוק פסיכולוגי של חיי האדם.

וויליאמס מתאר את האדם כנפעל בעיקר על ידי עצמו: על ידי תסכוליו, מגבלותיו, מאווייו, ערכיו, עולם אשליותיו, גם אם החברה ומוסכמותיה משפיעות עליו.

ההשוואה הובילה לדיון באמצעים להעלאת חיי הנפש של האדם בדרמה.

בהצעה זאת אדגים רק את השימוש באמצעים כתפאורה ותאורה לחשיפת עולם הנפש על פי הוראות הבימה של "ביבר הזכוכית", תמונה א'.

הוראות הבימה של תמונה א'

דירתה של משפחת וינגפילד בחלקו האחורי של בניין, אחד מאותם רבי-קומות נפיליים וצפופים הפורחים כיבלית בשכונות חנוקות ודחוסות אוכלוסייה בין-מעמדית ואשר הינם סימלה המדכא של אותה חברה אמריקנית המנסה נואשות שלא ליצור פער, כביכול, אלא לגדל גושים מגובבים של צורת חיים המונית-אוטומטית.

הדירה ניבטת אל תוך סמטה, והכניסה אליה היא על ידי מדרגות חרום, ברזליות-מעוקלות ומדכאות, אשר אף הן מסמלות משהו, כי הרי הן נבנו למטרה של מנוסת חרום משריפה, והנה כי כן, כל אותם מבני-ענק מאויימים בווערים בלבם פנימה את כאבו המר והצורב של היאוש האנושי.

התפאורה היא זכרונות ועל כן אינה ריאליסטית; הזכרון הוא דבר-מה הטומן בו הרבה שירה. קו השירה אף הוא מסתיר פרטים מסויימים משום מה, ומשום מה מבליט אחרים ... מעבר לכל פרופורציה... הכל על פי היחס הרגשי שיש לאותו זכרון אל חפץ זה או אחר, שכן, הזכרון טבוע כולו בלב האדם פנימה.

פתח הכניסה, אם כן, מואר עמומות וכאילו אומר שירה. בעלות המסך, צופה הקהל בקיר האחורי, האפל והקדורני של דירת וינגפילד. הבית כולו חבוק מכל צדיו בסמטאות אפלות וצרות המהוות רקע... כלולים בהם חבלים עמוסי כביסה, פחי אשפה לרוב, ומדרגות-חרום ברזליות מעוקלות כמעשה-חרט אימתני-עכבישי. מכאן נכנסים ולכאן יוצאים במשך המחזה; בסופו

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית הפיקוח על הוראת ספרות

של מונולוג הפתיחה של טום, מתחיל האור לעלות את אט והדירה מוארת עמומות אף היא. בקידמת הבימה - חדר-האורחים, המשמש גם כחדר שינה ללורה, כאשר הספה נהפכת למיטה. במעלה הבימה, במרכז, מחיצה (פרגוד או וילון) ומעברה השני חדר האוכל. על גבי שידה עתיקת יומין בחדר האורחים ניצב ביבר-הזכוכית שהנו אוסף של חיות זכוכית פעוטות ומבהיקות. תצלום ענקי של האב בחדר האורחים, נוכח הקהל. בתצלום נראה איש צעיר ויפה-תואר במדי הצבא האמריקני של מלחמת העולם הראשונה. **חיוכו הנפלא אומר כאילו: "אני אוסיף ואחייך לי כך לעולמי-עד".** טום נכנס, לבוש במדי מלח בצי הסוחר. פונה לקהל ומתחיל לדבר.

(הדגשות לא במקור)

התלמידים קיבלו מטלה להשוות בין **האקספוזיציה** של הרומן "אבא גוריו" לבין הוראות הבימה בתמונה א' של "ביבר הזכוכית".

התלמידים העלו רעיונות כמו:

בשתי היצירות מופיעים פרטים על הסביבה החיצונית: הרובע בו מצוי הפנסיון והשכונה בה נמצא בית וינגפילד. בשתיהן תאור עגום, משרה אווירת דיכאון והרגשת מחנק.

בשני המקרים מכינים היוצרים מעין תשתית סיבתית, למה שעתיד לקרות. בחירת דרכו של רסטיניאק בחיים תובן על ידי הקורא ואפילו תוצדק לאחר קריאת הפתיחה. בריחת טום עם כל אכזריותה תובן ואולי תוצדק אף היא ללאחר קריאת ההוראות: בשני המקרים המקום מעורר רצון להיחלץ ממנו.

התלמידים התייחסו גם להבדל בין המחזה לרומן: המחזה הוא חומר גלם לבמה. הוא לא נכתב לקריאה, אלא להצגה (ACT-ACTION). היחס במחזה למלה הוא כאל פעולה ולא רק כאל ביטוי ספרותי. דבר זה מתבטא כבר בהוראות הבימה.

ברומן יש תיאור ספרותי מלא, בהוראות - התיאור קטוע. יש בהן הוראות איך להציב את הפריטים, ובעיקר ניתנים רמזים למשמעות הפריטים, המוצבים על הבמה. יחד עם זאת הבחינו התלמידים, שיש בהוראות מעין תיאור, המלווה אף בדימויים ספרותיים, ומבחינה זאת מהווים הוראות הבימה ותיאור התפאורה מעין תחליף למספר בסיפורת.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית הפיקוח על הוראת ספרות

הבדל נוסף הוא רוחב היריעה ברומן לעומת הקיצור בהוראות הבמה. ב"אבא גוריו" מופיע גוש אינפורמציה עצום בתחילת הרומן, המפנה תשומת לב לפרטים בלתי מרכזיים. המגמה לשמר את החברה הצרפתית של המאה ה-19 ולהיות מעין היסטוריון של התקופה, ההתעניינות בפרטים עצמם והרצון להציג דברים בצורה חיה השפיעו על דרך כתיבתו של בלזק.

הרומן כסוג ספרותי מאפשר דרך כתיבה כזאת. בדיקת הסדר בהצגת הפרטים ומציאת הקשרים ביניהם העלו תפקיד נוסף לפרטים: הסביבה כהתגלמות חיצונית של תכונות אופי, **כאיפיון עקיף** של האדם ביצירה, זאת בצד דרך האיפיון הישירה של הדמויות, השלטת בפתיחה. תוך השוואה להוראות הבימה גילו התלמידים, כי לא רק קיצור יריעה וסלקציה קפדנית בפרטים מאפיינים אותן, אלא גם היעדר איפיון ישיר של דמויות.

הסלקציה בפרטים, הבלטת פרטים מסויימים והצבתם במקום מרכזי (תצלום האב, ביבר הזכוכית), ובעיקר - הצגתם כסמלים היפנו את הדיון לשימוש בתפאורה הסמלית כאמצעי לחשיפת הנפש; **התפאורה היא אמצעי לאיפיון עקיף.**

"התפאורה היא זכרונות" מצהיר טנסי וויליאמס. הזכרון מעלה דברים מתוך מוחו של הנזכר ממרחק של זמן. הזמן משכיח פרטים מסויימים ומשאיר אחרים, מעוות מציאות ריאלית. בצורה כזאת מקבלים הפריטים וגם האור העמום, הבלתי-ריאלי, משמעות סמלית.

בדרך השימוש בתפאורה ובתאורה הושפע טנסי וויליאמס מהמסורת האקספרסיוניסטית. התפאורה לא רק מוסרת רקע ומתארת סביבה, אלא יוצרת אווירה ומפנה להבנת הפסיכולוגיה של הגיבורים.

על השקפותיו של המחזאי בקשר לתפקיד עולם הסמלים בתיאטרון קראתי בפני התלמידים את דבריו, כפי שהועלו על ידו בפתיחה למחזה "CAMINO REAL" (1953):

"סמלים אינם אלא הדיבור הטבעי של הדרמה..."

לכולנו יש במודע ובתת מודע של נפשנו אוצר רחב-יריעה של סמלים (אימאז'ים) וכל התקשורת האנושית מבוססת, לדעתי, על סמלים אלה, כמו גם חלומותינו; לסמל במחזה יש רק מטרה לגיטימית אחת: לומר משהו ביתר ישירות ופשטות וביתר יופי מכפי שזה עשוי להיאמר במלים... אני חוזר ואומר, שסמלים הם השפה הטהורה ביותר של מחזות".

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית הפיקוח על הוראת ספרות

בקשר ל"ביבר הזכוכית", אמר ויליאמס: "אני מנסה למצוא גישה קרובה יותר, ביטוי חודר יותר וחיוני יותר לדברים כמו שהם. אני מבקש לצעוד צעד לקראת תיאטרון חדש; פלאסטי..."

מהו התיאטרון הפלסטי שלו? תיאטרון שבו מושם דגש על סמלים חושניים מורכבים ורבי משמעות... טנסי משנה את צורת המציאות, הנתפסת בעין, למערכת חדשה של סמלים, שדמיונו הפיוטי מעלה. באמצעותם רוצה המחזאי להציג מציאות נכונה יותר, מורכבת ורב משמעית יותר מבחינה פרשנית. מערכת הסמלים שלו קשורה לצורות של מציאות יומיומית, המשתקפת ברהיטי-בית ובאביזריו, בלבוש, וכו'. סמלים מרכזיים משקפים בהתפתחותם ובהשתלבותם את מערכת הקונפליקטים בין הדמויות המרכזיות במחזה הפסיכולוגי שלו.

בדקנו את תיאור התפאורה וסמליה ושוחחנו על משמעות הסמלים.

התלמידים העלו את פרטי התיאור כמו: חלק אחורי של רב-קומות, שהוא תמיד מכוער יותר מהקדמי, להבלטת הכיעור. גוש בתים צפופים, אחידות מונוטונית, הבלטת צפיפות ומחנק. שוויון של עניים. הכיעור אחיד. סאטירה על חברה ששכחה את האדם ויצרה חברה של אוטומציה מכוערת. הדימוי ליבלית - להבלטת חוסר התועלת, משהו שראוי להשליכו לפסולת. חוסר הצדקה לקיומו. מתוארת סימטה ולא רחוב רחב, להבלטת המצוד והמחנק. הגוש הגדול והאחיד והסימטה הצרה משרים הרגשה של מקום שבו אדם נבלע, פרטיותו נשחקת, חרותו אובדת, אין לגרים בו כל ייחוד. אדם נחנק ומאבד בו את אישיותו. מדרגות החרום בעלות "ברזליות מעוקלות ומדכאות כמעשה חרט אימתני-עכבישי" הן כמעט הפרט היחיד, המוזכר בתוך הגוש, והוא מתואר ביתר פירוט. הן נבנו לבריחה מפני שריפה. הבלטת הפרט על הבמה בצורת רשת עכביש נותנת לו ערך חדש: הוא מאפיין את המצוד, בו נמצאים כל גיבורי המחזה, ואת הרצון להילחץ ממנו.

על מדרגות אלה נכנסים ויוצאים כל משתתפי המחזה, וכל המחזה מתרכז עליהן. הן גם הפתרון של טום בסיום המחזה, כאשר הוא יוצא החוצה ויורד בהן בפעם האחרונה. מדרגות מסמלות את ירידתו או עלייתו של אדם בסולם חברתי-מעמדי, כלכלי וכו'. הן סימן לשינוי במצב אנושי, המדרגות הן ריאליות אך מייצגות כאחד.

האור העמום, המוסיף קדרות, **חבלי הכביסה** ופחי **האשפה** - כל המציאות החיצונית הזאת מחזיקה בתוכה מציאות פנימית כעורה, מצוקות פנימיות, ומפנה תשומת לב לעלילה הפנימית של המחזה: האדם הוא אסיר כלובו הפנימי - וממנו אין מוצא. **האם** - שבויה בעברה, מושפעת ממצוקותיה בעבר ובהווה, לכודה בתסכוליה ובאשליותיה. **הבת והבן** - שבויים באשליות ובחלומות ובעולמם הסגור. הבת נסגרת בעולמה הפנימי יותר ויותר, כמהה לחום אנושי, והבן שבוי בעולם הקולנוע הכוזב. חולם על הרפתקאות, ציד וחרות אישית.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית הפיקוח על הוראת ספרות

בדיקת **תצלום האב** והופעותיו במחזה חשפה עוד משהו מחיי הנפש של הגיבורים. התצלום של האב מוצב לפי הוראות הבימה בחדר האורחים לנוכח הקהל. זהו תצלום ענק שלו, בו הוא נראה כאיש צעיר ויפה תואר במדי צבא אמריקאי של מלחמת העולם הראשונה, המחייך עולמית. הצבת תמונת ענק זאת במקום כה מרכזי מרמזת על משמעותה הסמלית.

בהמשך המחזה מספר טום, כי האב ויתר על משרתו בחברת הטלפונים והתאהב בשיחות למרחקים ארוכים. האב אינו מופיע כדמות ריאלית במחזה, אך משפיע על כל הגיבורים ומסמל לכל דמות משהו אחר.

טום מתבונן בתצלום, כשהוא משתכר ומדבר על יציאה מארון מתים ללא הזזת מסמר. הוא היה רוצה לברוח מהבית מבלי לפגוע בבני משפחתו. האב מסמל לגביו את החרות מהתחייבויות משפחתיות, משהו מנוגד לאור הפלורסצנטי בבית המסחר לנעליים, בו הוא עובד, מנוגד לעולם המכונות, המשתלט על כוח ההשאה של האומן שבו. אך איך יברח בלי לפגוע באחרים? כשהוא מתבונן בתצלום, עולה הרושם, כי האב השאיר בבריחתו פצעים פתוחים אצל כל בני המשפחה.

באמצעות התמונה נוצרה דמות של אב, שאינו מזדקן לעולם, ונשאר תמיד חייכן. לאמנדה הוא מסמל הגשמה של רומנטיות, רגש, זמנים של מחזרים וזוהר של חיים יפים.

גם ללורה מייצגים התקליטים הישנים של אבא את העבר שמלפני התקליטים החדשים, המזכירים לה את רעש המכונות בבית הספר למסחר (לפי הסיפור "ילדה בזכוכית" ששימש גרעין למחזה).

ביבר הזכוכית, הפריט הבולט הנוסף בחדר האורחים, גם הוא משמש מפתח להבנת הפסיכולוגיה של הגיבורים ומפתח להבנת המחזה כולו.

התלמידים נתבקשו לאסוף את כל הופעותיו של הפריט במחזה ולהתייחס להקשריו ולמשמעויותיו במחזה. הם שמו לב, כי לאט לאט מתפתח הדמיון בין לורה לביבר.

טיפוח האביזרים העדינים והשבירים עשוי לבטא את חלומה האבוד של לורה על מציאות יפה ומעודנת יותר בעולם הקר והאכזרי שמסביב.

התלמידים השוו את עולם הביבר לעולם המציאות של לורה: עולם הביבר הוא עולם שונה מעולם בית הספר למסחר, בו נדרשה לורה להוכיח את עצמה כל הזמן, להתחרות עם אחרים

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית הפיקוח על הוראת ספרות

על מהירות בהדפסה, בו שולטת המכונה, ומחשיבים אדם לפי הישגיו ולא לפי תכונות אופיו.

עולם הביבר שונה גם מעולם הגימנסיה, שבו מחלקים פרסים לנואם הטוב ושופטים אדם על פי מראהו החיצוני.

הוא גם שונה מהתנסויות אחרות, שהיו ללורה בחייה: במפגשה עם החנווני, שנראה לה בלתי מתחשב, עם מחזרים מאכזבים וכו'.

בעולם אותו היא מטפחת גם ראם יכול להסתדר עם סוסים השונים ממנו. זהו עולם עדין ומתחשב ומלא אור. האור מוקרן על כל סביבתו. בזאת הוא מאפיין את לורה, המקרינה סביבה אור בתכונותיה וברגישותה. (ביחסה לאמה, ברגישותה למצב אחיה, בסלחנותה לג'ים, בערכים הישנים של דורות קודמים: "אור נרות" בפי אחיה.)

בעולם אותו היא מטפחת אין סיכוי להיכשל, ואין גם פחד להתנסות בו. אליו היא יכולה לברוח, לאחר שכל מפגשה עם המציאות מאכזבים. אפשר לחיות בו את הדברים מהצד, ללא מעורבות. לורה חיה כך את כל חייה: היא עומדת על שפת העולם ותופסת, מה שביכולתה לתפוס מיופיו, מבלי ליטול בו חלק; היא הולכת למוזיאונים, לגן חיות, מחזיקה את תמונת ג'ים מבלי ליצור עמו קשר אמיתי וכו'. עולם כזה הוא ללא סיכונים.

ניתוקה של לורה מהעולם החיצוני הולך ומתגבר כתוצאה מנכותה הפיזית והרוחנית, עד שהיא נעשית חלק מאוסף הזכוכית שלה, ובסופו של דבר תישבר מתזוזת הכונית. בצורה כזאת מסמל הביבר גם את רגישותה ושבירותה של לורה.

עם בואו של ג'ים, שהוא, לפי דברי טום, מייצג את המציאות, נשברת הקרן של הראם ועמה נשבר גם העולם המעודן של לורה. עקרון המציאות נצח. כך מתגלה הביבר כמייצג את האשלייה הרומנטית במציאות האפורה והוולגארית.

התלמידים התייחסו לקונפליקטים מרכזיים המשתקפים בהתייחסויות השונות לביבר ומאופיינים גם על ידי שימוש במטאפורות של חיות.

אמנדה מציבה את מכונת הכתיבה, שגם היא פריט סמלי, מול הביבר וקוראת לביבר "שברי זכוכית"; משהו חסר תועלת, שיש לזרקו לאשפה. הצבת המכונה מול הביבר משקפת קונפליקט מרכזי בין מעשיות לבין רומנטיות וחלומות, בין ניתוק מהחיים, כדרך חיים של לורה, לבין הסתגלות לקיים, גם אם הוא נורא, כדרך שאותה מציעה אמנדה לבתה, גם אם היא עצמה שוקעת באשליות. האם מנסה להכתיב דרך חיים לבניה ומוצגת כקשוחה, אך מתגלה כרגישה ושבירה כבתה. כל חייה הם שרשרת אחת של התנפצויות חלומות מול המציאות.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית הפיקוח על הוראת ספרות

טום מתייחס לביבר כ"צעצוע זכוכית", שהמשחק בו פירושו ניתוק ממציאות. אך הוא עצמו עיוור לניתוקו שלו מהמציאות, כאשר הוא בורח לקולנוע ושואף להרפתקאות ולציד.

ג'ים אינו מבין כלל את משמעות האוסף: "איזו מין זכוכית היא זאת?" - מתייחס רק לסוג החומר, כאילו בעולם המודרני של אלקטרו-מכניקה אין מקום לטיפוח עדינות אנושית. אך הוא עצמו מגלה רגישות ביחסו ללורה, ושבירותו ורגישותו מתגלים, כאשר מתברר, ששאיפתו: "להיאבק עם אנשים ולהישאר בלתי תלוי בכל דרגה חברתית שהיא!", ולשם כך הוא לומד את תורת הנאום. רגש הנחיתות שלו מסביר תגובות שלו בשיחתו עם לורה בתמונה ז'.

כל הגיבורים במחזה מתגלים כשבירים: ג'ים מייצג גם את החלומות של כל הדמויות במחזה: לאמנדה - את ה"חלום האמריקאי", ללורה - את הפופולאריות וההצלחה החברתית, ולטום - את כושר התנועה החופשית, ההתקדמות, כי הרי שאיפתו היא קודם כל "לנוע!".

ביקורו של ג'ים נכשל. חלומות כל גיבורי המחזה התנפצו. כל הגיבורים שבירים. הביבר בצורה כזאת עשוי לייצג את כל גיבורי המחזה וכך גם את שבירותו של כל יצור אנושי. כך נחשפת נפשם של הגיבורים ונפש האדם בכלל באמצעות הסמל המתמחש בפריטי התפאורה. גם סמלים ומטאפורות מילוליים של חיות במחזה משקפים את מערכת הקונפליקטים. לאמנדה עיני נץ (קובע טום); לורה מכונה ציפור ועכבר. היא מתבוננת בציפורים בגן חיות. טום מכונה חזיר וקוף. מטאפורות אלה חושפות את הקונפליקט בין טום לאמו השתלטנית, הטורפת כנץ את "חזיריותו" של טום. לדעת האם, בכוננתו לחקות כקוף את אביו ולנטוש את ההתחייבויות המשפחתיות.

לורה מתאפיינת כדמות נפחדת, חסרת הגנה ושבירה, לכודה ומאוסה.

לפנינו ג'ונגל אנושי המוצג באמצעות פריטי תפאורה סמליים, מטאפורות וסמלים מילוליים, שבו טורפים ונטרפים, לוכדים ונלכדים, אבל כולם כאחד כלואים בכלובים, נפעלים ועיוורים לגבי עצמם ולגבי אחרים, וכולם שבירים כאותו ביבר זכוכית.

הערת שוליים

זהו תקציר של חלק מתוך עבודה שתראה אור בקרוב